

МОТИВИТЕ ЗА ГАЛИЕНОВАТА ПОЛИТИКА НА ТОЛЕРАНТНОСТ В КЪСНОАНТИЧНАТА ПИСМЕНА ТРАДИЦИЯ И В СЪВРЕМЕННАТА ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКА ЛИТЕРАТУРА

Деяна Гарчева

Много от аспектите на Галиеновата политика остават и до днес в полето на оживените дискусии в научните среди в Европа и целия свят. Има обаче една характерна черта на тази политика, а именно обстоятелството, че Галиен прекратява персекуциите на християните, които никога не са били поставяни под съмнение както в късноантичната писмена традиция, така и в съвременната изследователска книжнина. И все пак, фактът си е факт, но той остава в сферата на затвореното, клиширано и детерминирано знание, без да бъде обяснен и обоснован. Именно затова в следващите редове бих искала да обърна внимание на точно този въпрос – по какъв начин бива обяснявано едно политическо действие от различни хора и в различно време, какво отнемат тези оценки от самото действие и какво му добавят, по какъв начин повлияват на по-късните обосновки.

Добре известно е, че Галиен прекратява гоненията на християните през 260 г., след като неговият баща и съимператор Валериан е пленен от царя на Сасанидите Сапор и след като Галиен успява да си върне контрола над източната част на държавата след краткотрайните узурпации на Макрианите, Квиет и Емилиан. Това „възвръщане на мира” от страна на Галиен е застъпено в съчиненията на всички християнски автори, писали за епохата, по сходен начин и в повечето случаи със сходна фразировка. Обратно, нехристиянските писатели от късната античност стоят встрани от интереса и въобще необходимостта да споменават каквито и да е особености на нечия политика, свързана с християнството. Така абривиаторите от края на IV и първите години на V век – Аврелий Виктор, Евтропий, Фест, анонимното *Епитоме за цезарите*, както и енигматичната *Historia Augusta*, трасиращи иначе основните жалони на познанията ни за политиката на управниците от късния

принципат, – остават съвсем безмълвни относно въпросите, свързани с християнството.

Както може да очаква, най-ранното и същевременно най-подробното съчинение, описващо този аспект на Галиеновата политика е Евсевиевата *Църковна история*¹. Християнският автор представя гледната си точка за управлението на принципса чрез цитирането на едно писмо на александрийския епископ Дионисий до Хермамон, датирано към 262 г., както и на самия рескрипт на Галиен отново до Дионисий и епископите в Египет, също издаден вероятно през 262 г. Писмото е поднесено в Евсевиевото съчинение на две части: първата – в глава десета – третираща Валериановите гонения и ролята на Макриан в тях, и втората – в глава двайсет и трета – имаща всички характеристики на панегирик за интересувания ни принципс.

Разказът на Дионисий-Евсевий има следното съдържание и обяснение на проведените от Валериан и прекратени от Галиен гонения: В началото на управлението си Валериан бил изключително благоразположен към *Божииите хора*, а домът му наподобявал *църква на Бога* (Euseb. *HE* 7.10.3)². Впоследствие обаче се случило „обръщането“ на Август, причините за което александрийският епископ намира в *учителя и предводител на египетските маги* Макриан, който именно склонил Валериан *да убива и преследва благочестивите мъже, пропъждайки ги като съперници и противници на отвратителните си и мерзки заклинания* (Euseb. *HE* 7.10.4). След това се дават подробности за отношението на Макриан към традиционната римска религия, римския Август и римската държава като цяло. Макриан *принасял на демоните благодарствени дарове* с надеждата да получи царската власт, въпреки че още като *управител на държавната хазна*, на него му липсвало както благоразумие, така и всякакво чувство за общото благо (Euseb. *HE* 7.10.5). По този начин, заключава Дионисий, макар че много желал властта, Макриан не успял да я получи освен заради неблагочестивостта си и заради телесния си недостатък (Euseb. *HE* 7.10.8).

Следващият екскурс, който прави Евсевий за управлението на Валериан и Галиен, е в глава 13, отразяваща пълен превод на гръцки на Галиеновия рескрипт за толерантност. След формулното и кратко уводно уточнение за оставането на Валериан в робство при персите след залавянето му и *по-благоразумната политика*, начената от неговия син, от

текста на рескрипта научаваме, че Галиен наредил на всички, които пречели на изпълнението на богослуженията, да се оттеглят от местата, предназначени за това. Подчергано е също така, че предстоятелите на църквата трябвало да имат възможността да изпълняват свободно, т.е. без да бъдат притеснявани, своите задължения (Euseb. HE 7.13).

Както отбелязах, панегиричната същност на глава 23 не подлежи на съмнение.³ В нея след кратък увод Евсевий предава продължението на текста на Дионисиевото писмо до Хермамон, в което принципът е похвален като едновременно *стар и нов цар, тъй като бил пръв и останал след узурпаторите*. В следващите редове епископът на Александрия изразява мисълта си чрез метофората: *Защото както облак, насъбрал се пред слънчевите лъчи, затъмнява и засенчва слънцето, заставайки на неговото място, но после отминава или се стопява, а слънцето отново се появява, светейки, както и преди, така и Макриан, издигайки се напред и домогвайки се до висшата власт, която принадлежеше на Галиен, вече го няма, защото никога не е бил, а Галиен е такъв, както е бил и преди*. Писмото завършва със следните думи на Дионисий, които биват отбелязани по-късно и в Руфиновия превод на Евсевиевата творба⁴: *Отново следва да погледнем дните на управленските години. Защото мисля, че онези зли хора, въпреки че името им се носело по целия свят, след известно време станали безименни; докато той – все по-благословен и изпълнен с любов към Бога – надминал седмата година (на управлението си) и сега завършва деветата, в която ще празнуваме* (Euseb. HE 7.23).

Както се забелязва от този преглед на Евсевиевия текст, ранният християнски историк никъде не споменава или дори намеква нещо за мотивите, които довели вече самостоятелно управляващия Галиен до решението да прекрати наченатите от своя съвгуст и баща гонения на християните. Няма експлицитно изразена причинно-следствена връзка между тежката съдба сполетяла гонителя Валериан и решението на неговия наследник да отмени гоненията. Текстът на Евсевий си върви съвсем гладко и формулно – след като Валериан е заловен, Галиен приема по-благоразумна политика.

Подобна връзка не откриваме и в съвременното на първата поява на Евсевиевия текст съчинение на Лактанций *За гибелта на гоните-*

лите. Тук, както се забелязва от самото заглавие, авторът центрира вниманието си върху личностите на гонителите и тежките последствия, които трябвало да понесат заради несправедливата си политика. Така ставаме свидетели на най-подробното и „колоритно“ описание на различни ирански практики за унижение и мъчение, на които според памфлетиста станал жертва и клетият след залавянето си римски император.⁵ Лактанций обаче никъде не споменава поименно Галиен, а само мимоходом отбелязва, че за пленения Валериан не отмъстил дори неговият наследник и собствен син. Текстът гласи: *Валериан бил постигнат и от следното наказание: въпреки че имал син император, не намерил отмъстител за своето пленничество, и за крайното си робство, нито пък изобищо някога бил потърсен обратно* (Lact. *De mort. pers.* 5.5). Очевидно е, че тук латинският писател има за цел да отбележи още едно наказание за Валериан, без да обръща каквото и да е внимание на Галиен, който е сведен просто до непоименно споменатия *син император*.

Първият и останал единствен в късноантичната традиция опит за обяснение на мотивите на Галиеновата политика на толерантност се дължи на Орозий. В *Историята си срещу езичниците* този християнски писател съобщава нещо нечувано и немислимо дотогава, а именно, че Галиен отменил преследването на християните с *трепетно удовлетворение*, тъй като бил *уплашен от Божията присъда и потресен от тъй нещастния пример на своя колега*⁶. Един път предложен в историографията, този мотив става удобен и подходящ за обяснение от християнските автори и бива мултиплициран по-нататък, намирайки място в иначе формулните хроники на Беда от VIII в., на Адон от Виен от IX век, за да се стигне до XX век, когато Ернст Щайн в издадената си през 1928 г. *История на Късната римска империя* го възприема като основен, а Вилем де Блойс през 1976 г. подкрепя Щайн с репликата, че *в тази крайно религиозна и суверна епоха и това можело да е мотив*⁷. Макар че е популярен и до днес, както виждаме, според мен този мотив е оборим, тъй като се основава на характерни, по-късно и при конкретни обстоятелства изкристализирали особености на световъзприятието на късноантичните писатели.

Преди разглеждането на този въпрос, би било полезно да се разяснят по-подробно характеристиките на Орозиевото съчинение като цяло

и в частта му, отнасяща се за Галиен. Общо взето *История срещу езичниците* се базира по отношение на съобщения от нея фактологически материал на нехристиянския *Бревиариум от основаването на Града* на Евтропий, а по отношение на хронологическата рамка на Хиеронимовия превод на Евсевиевата хроника. Онова, което е от интерес за поставената тема са местата, които представляват коментари на Орозий, негови допълнения към текста на източника, както и тълкувания на конкретните му изявления. Тези части са ключовият елемент при опита да се открие авторската позиция.

Бедите, които се случват около 260 г., съвсем не са първите и последните, които биват обяснени от християнския писател чрез възмездието на Бога. Онова обаче, което е важно да се отбележи, е, че именно Орозий, като автор не на кратка хроника, а на екстензивна история, първи развива в литературен вид причинно следствените връзки между гоненията на християните и бедите, които трябвало да понесат римските императори и римската държава като цяло. Така като причина за чумата при Деций се изтъква обстоятелството, че този император преследвал християните.⁸ След това се обосновава причинно-следствена връзка и между гоненията на Валериан и пленяването му впоследствие, което се дължало на *Божия гняв (ira Dei)*⁹. Всичко дотук би могло да се обясни просто с разширяването на хронологичните данни на Евсевий-Хиероним, ако не беше вмъкната след това обосновката на Галиеновия обрат с неговия „страх от Бога“. Можем ли да открием в това обяснение по-скоро именно Орозий, неговата среда и време, а не мотивите на човека, средата и времето, за които той пише? Именно в този контекст тук би било полезно привеждането на няколко биографични щриха, известни днес за ранния християнски писател.

За Орозий знаем съвсем малко и все пак, това, което е известно за него, е доста ценно от гледна точка на поставената тема. Произходът от Бракара (дн. Брага в Португалия) автор напуска родината си през 414 г., *воден* – както сам казва – *от някаква тайнствена сила (occulta quadam vi actus)*, за да се отправя към Африка при Августин. Там остава кратко, тъй като епископът на Хипон го изпраща на допълнително обучение при Хиероним във Витлеем. За 416 г. знаем, че Орозий отново се завръща при Августин – нещо повече, установява се в Картаген и именно там, близо до своя наставник, започва окончателната

редакция на историческата си работа, която завършва и му посвещава през 417 г.¹⁰ Едва ли има по-красноречиви данни, за да откروим връзката между Орозий и Августин и сходствата в светогледа им.

Посочената връзка е важно да се отбележи, тъй като самият Августин е онзи автор, в чиято *Божия държава* намираме вече философска обосновка на подобна идея. Августин заявява, че едно от условията, за да се нарекат едни императори щастливи, а други не, било това – те да се *боят от Бога*¹¹. В следващата глава християнският отец дава и конкретен пример с Константин, който бил сред благословените римски императори, тъй като *не се молел на демони, а почитал самия истински Бог*¹². Разбира се, характерът на тези откъси от *Civitas Dei*, както литературният талант и искрената отдаденост на Августин правят така, че неговият текст да звучи много по-поетизирано, неограничено и универсално. Не така обаче стоят нещата, когато биват „приземени” до прозата, грубостта и зверствата на природни катастрофи, политически и социални несгоди, както се случва в *История срещу езичниците*.

Тези обстоятелства ме водят към заключението, че мотивът за „страха от Бога”, създаден от Орозий, е продукт на неговото време – време, в което християнството е проникнало по такъв начин в римската държавна машина, че тя изглежда вече необосновима без него. Нека не забравяме средата, в която са написани текстовете на Августин и на Орозий, – след случилото се на 24 август 410 г. разграбване на Рим от вестготите на Аларих. Това събитие, далеч по-силно и дълбоко потресло съвременниците си от широко тиражираната в историята и превърнала се в клише за разграничителна линия 476 г., маркира спора за обосновката на Рим между две вече ясно разграничени и непримирими групи – на християните и традиционалистите. Именно тази крайна ситуация, с нейната безизходност, изглежда е допринесла в най-голяма степен за изострянето на позициите, което намира анахроничен отзвук в Орозиевия страх от „Божията присъда” на Галиен.

По отношение на съвременната изследователска литература мотивите за прекратяването на гоненията от страна на Галиен се търсят в две посоки. Въпреки че според мен те не си противоречат, а по-скоро се допълват, то едните учени залагат на обяснения изцяло обосновани от идейните и философски нагласи на принципса, а другите – на политическите и стратегическите му цели като римски Август.

Така дьо Лабриол изтъква като основен мотив Галиеновия интерес и привързаност към неоплатоническата философия, които го накарали да развие симпатическо отношение към християнската духовност като цяло. Споменатият учен развива тезата, че *християните и неоплатоничните не били врагове, а духовни съюзници, и че Порфирий стоял много близо до християнската етика в края на живота си*¹³. Наистина, именно Порфириевата биография на Плотин е най-добрият ни свидетел за привързаността на Галиен и Салонина към неоплатоническия светоглед, както и почитанието, което изпитвали те към личността на Плотин¹⁴. И все пак, политиката на императора е също толкова насочена, както свидетелстват данните, и към традиционните римски ценности като толерантността и човеколюбието, заложени като програма още от Октавиан Август¹⁵. Невъзможно е да се определи, а и едва ли е нужно, кой от двата фактора е надделял за изграждането на позицията на Галиен спрямо християните.

Повечето съвременни изследователи дават превес на политическите и стратегически мотиви, като ги обосновават по разнообразни начини и наблягат на различни аспекти. Омо, Безние, Де Регибус, Пулизе Каратели и Молтхаген, цитирани от де Блойс¹⁶, изтъкват като повод желанието на Галиен да успокои търканията, които били постоянни повокиращи фактори за конфликти в и без това изтерзаната от узурпации и войни източна част на империята. Този съвсем правдоподобен, трезво звучащ и стабилно обосновим мотив е допълван от различни страни. От една страна, се изтъква желанието на Галиен да привлече широките групи на християните, които в несигурната обстановка биха били за него ценен съюзник при справянето с узурпацията на презрения Валерианов министър Макриан. От друга страна, се набляга на обстоятелството за необходимостта многобройните привърженици на християнската идея на Изток да бъдат сплотени, тъй като съществувала възможност да изградят проперсийска и антиримска коалиция. Добре известно е в този смисъл, както от по-късните арабски хроники, така и от самия Амиан Марцелин, че място за съмнения в тази посока наистина е имало. Самият Сапор, както сполучливо се изразява де Блойс, *не е бил фанатичен маздеист, а еkleктична личност, която била толерантна към евреи и християни и в контакт с манихеите*.¹⁷ От само себе си се разбира, че в

една подобна „атрактивна” програма на основния политически опонент политиката на Рим трябвало да бъде достатъчно прецизно премерена и добре обвислена.

И все пак, обобщавайки цялата ситуация, бих потвърдила, че крайните позиции, прерастващи в опозиции, едва ли биха ни довели до възможно най-точния отговор. Не бива да търсим в Галиен нито завършения философ теоретик, който е посвещавал цялото си време на това занимание, най-малкото, защото е бил действащ военачалник и политик, от когото е зависела моментната съдба на огромни групи хора. Не бива обаче да търсим в принципса и крайния и безстрастен опортюнист, чиито неотложни решения са се диктували само от ловко обмислени и показали непосредствената си изгодност ходове.

БЕЛЕЖКИ

¹ *Църковна история* на Евсевий е завършена в първоначалния си вариант към 311–313 г., а в окончателния си вид – до десета книга включително – през 324/5 г.

² Euseb. *HE* 10.7.3. ...*тъй милостив и благосклонен бе към хората на Бога; защото никой друг от царете преди него не бе разположен така доброжелателно и благоразумно.* Пак там: *целият му дом, изпълнен с благочестиви хора, представлявал църква на Бога.* Този и останалите преводи, дадени в курсив, в настоящата статия са дело на автора й.

³ Вж. по въпроса Alföldi 1967, 301 и Strobel 1993, 201, А. 103

⁴ Руфиновият латински превод на Евсевиевата история вж. в изданието Eusebius. *Die Kirchengeschichte* (1908): Hg. Eduard Schwartz. *Die lateinische Übersetzung des Rufinus.* Bearb. von Theodor Mommsen. *Eusebius Werke* Bd. II, 2. (=GCS Bd. IX, 2). Превод и анализ на текста е направен в дисертацията ми *Галиен в ръкописната традиция на Късната античност и Средновековието.*

⁵ Подробен анализ по въпроса вж. в статията ми „*Персийските*” унижения на Валериан след поражението от 260 г. *Гледните точки на късно-античните писатели.* – В: *Провалите в историята:* Ежегодна конференция *Кюстендилски четения,* организирана от РИМ – Кюстендил и ИФ на СУ „Св. Климент Охридски”.

⁶ Oros. *Hist. adv. pag.* VII 22.5: *Et Gallienus quidem tam claro Dei iudicio territus, tamque misero collegae permotus exemplo, pacem ecclesiis trepidam satisfactione restituit.*

⁷ Позицията на Е. Щайн, подкрепена от В. де Блоис, вж. de Blois 1976, 181.

⁸ Oros. *Hist. adv. pag.* VII 22.2: Vt de superioribus taceam, facta a Decio Christianorum persecutione totum Romanum imperium pestilentia uexauit.

⁹ Oros. *Hist. adv. pag.* VII 22.3: Rursus igitur atque in breui iram Dei sceleratis actionibus prouocat exceptura plagam cuius aliquamdiu meminisse cogatur. Ibid. 22.4: Valerianus illico, nefarii auctor edicti, a Sapore Persarum rege captus, imperator populi Romani ignominiosissima apud Persas seruitute consenuit...

¹⁰ Arnauld-Lindet 1990, XIX.

¹¹ Aug. *De Civ. Dei* 5.24: si Deum timent diligunt colunt.

¹² Aug. *De Civ. Dei* 5.25: non supplicantem daemonibus, sed ipsum uerum Deum colentem.

¹³ Цит. по de Blois 1976, 182.

¹⁴ Особено показателен тук е моментът, в който Порфирий първо експлицитно съобщава, че Галиен и Салонина *дълбоко ценели и почитали Плотин* (Porph. 12. 1/2: Ἐτίμησαν δὲ τὸν Πλωτῖνον μάλιστα καὶ Γαλιῆνος τε ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ τοῦτου γυνὴ Σαωνίνα), след което се насочва към желанието на философа да се изгради на *град на философите в Кампания* (φιλοσόφων τινὰ πλόνι κατὰ τὴν Καμπανίαν), който да се управлява *според Платоновите закони*. И ученикът на Плотин продължава, че всичко щяло да се осъществи, ако *заобикалящи царя хора не му попречили по някаква порочна причина* (Porph. 12. 10/11). За влиянието на Плотин върху Галиеновата религиозна политика вж. Alföldi 1979, 591ff., който сблъсква двете тези – своята, че Плотин е възможно да е имал влияние върху религиозната политика на Галиен, въпреки че Порфирий го представя повече като човек, отгеглен от ежедневните проблеми, и тази на Джовани Пулиезе Каратели, отхвърлящ такова влияние, заявявайки, че Плотин не е имал нищо общо с политическия живот на своето време. Пулиезе Каратели също така допълва, че *не е сигурно, че Галиен е участвал в живота на философските школи* (Pugliese Carratelli, 1971, 62/3). За мен е разбираемо, че Порфирий ще пише за своя учител като за философ-аскет и светец (това в крайна сметка е една от целите на работата му), но това не означава, че Плотин е бил напълно изолиран от политическия живот и възможността да влияе върху решенията на Галиен по някакъв начин.

¹⁵ По този въпрос е писано много, вж. обобщителен анализ при de Blois 1976, 129ff.

¹⁶ de Blois 1976, 182/3.

¹⁷ de Blois 1976, 184/5.

БИБЛИОГРАФИЯ

Aug. De Civ. Dei: www.thelatinlibrary.com/august.html (последна справка: 20.06.2011). Вж. и бълг. изд.: Блажени Августин. *За Божия град*. Прев. от лат. Доротея Валентинова. Том 2. София, Изд. „Захарий Стоянов”, 2008.

Euseb. HE: Eusebius. *Ecclesiastical History*. Vol. II (Books VI–X). With an English Translation by J. E. L. Oulton. Cambridge, MA – London: Harvard University Press, 2000.

Lact. De mort. pers.: Lactantius. *De mortibus persecutorum*. Edited and Translated by J. L. Creed. Oxford: Clarendon Press, 1984.

Oros. Hist. adv. pag.: Orose. *Histoires (conta les padïens)*. Texte établi et traduit par Marie-Pierre Arnaud-Lindet. Tome III (Livre VII). Paris: Les belles lettre, 1991.

Porph.: Porphyrius. *Vita Plotini* – TLG (2034)

Alföldi, 1967: Alföldi, Andreas. *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1967.

Alföldi, 1979: Alföldi, Andreas. „Redeunt Saturnia regna VII: Frugifer-Triptolemos im ptolemäisch-römischen Herscherkult“. – In: *Chiron* 9, 1979, 553–606.

Arnaud-Lindet, 1990: Arnaud-Lindet, Marie-Pierre. *Histoires (conta les padïens)*. Texte établi et traduit par Marie-Pierre Arnaud-Lindet. Tome III (Livre VII). Tome I. VII–LCI. Paris: Les belles lettres, 1990.

De Blois, 1976: de Blois, Lucas. *The Policy of the Emperor Gallienus*. Leiden: E. J. Brill, 1976.

Pugliese Carratelli, 1971: Pugliese Carratelli, Giovanni. *La crisi dell'impero nell'età di Gallieno*. – In: *La parola del passato*, Napoli, 1947, repr. Amsterdam, 1971.

Strobel, 1993: Strobel, Karl. *Das Imperium Romanum im „3. Jahrhundert“: Modell einer historischen Krise? Zur Frage mentaler Strukturen breiterer Bevölkerungsschichten in der Zeit von Marc Aurel bis zum Ausgang des 3. Jh. n. Chr.* Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1993.